

I

Na put u Izrael, u posetu svom bratu, krenuo sam nepripremljen. U Izraelu sam bio mnogo puta, i činilo mi se da će ovo putovanje biti rutinska porodična poseta. I pored svakodnevnih “incidenata” u Izraelu i na okupiranim teritorijama, i pored svih smrti, eksplozija, tenkova i svega ostalog što sam gledao na programima raznih svetskih TV stanica, činilo mi se da će Izrael biti onakav kakvog ga pamtim: vrelo, živopisan, miran, lep. Posebno sam se radovao višednevnom boravku u Jerusalimu, koji je – iako sam siguran da ova kvalifikacija zvuči stereotipno – najfascinantniji grad, uz Njujork, u kojem sam ikad bio. Veselio sam se, dakle, putovanju, susretu sa bratom, boravku i odmoru u Izraelu.

Ni posle povratka u Novi Sad nisam siguran da li je ovogodišnje putovanje u Izrael bilo slično svim prethodnim, ili radikalno drugačije. Na prvi pogled, sve je u Izraelu normalno: gomile ljudi na telavivskoj plaži, puni kafići i pored stalne mogućnosti terorističkih napada, gužva na autoputevima, vreva u gradovima. Za nekog ko doleti iz inostranstva opterećen svakodnevnim ratnim prizorima sa Bliskog istoka, situacija u Izraelu deluje neverovatno: jednostavno, kao da se nalazite u drugoj državi, ili kao da vas sistematski lažu novinari CNN-a ili BBC-ja. Međutim, posle nekoliko dana boravka u zemlji, shvatite da se ispod te površinske opuštenosti krije jedan osećaj suštinske nesigurnosti, sa kojim se u Izraelu do sada nisam sreo. Ljudi se boje terorističkih napada; nekoliko prijatelja mi kaže kako bi rado otišli iz Izraela u Zapadnu Evropu ili Ameriku; sve više se osećaju posledice rata i ekonomske krize. Žao mi je, jer moj brat živi u toj zemlji, a i sećam se boljih vremena.

Da nije sve kao pre primećujem već u avionu. U Tel Aviv iz Beograda možete doleteti redovnom linijom JAT-a, sa zaustavljanjem u Larnaki. Avion je u Beogradu pun; u Larnaki, međutim, izlaze skoro svi putnici, i u kabini ostajemo desetak putnika i ja, uz nekoliko

HARI STEMPER U JERUSALIMU

EMIL KERENJI

stjuardesa. Boje se ljudi da dođu u Izrael. Do sada sam uvek doletao prepunim avionima. Ipak, kad sam izašao iz aviona i kada me je zapahnuo vreo i vlažan mediteranski vazduh (oko ponoći u Tel Avivu je u ovo doba godine preko trideset stepeni), raspoloženje se popravilo: Daniel, moj brat, čeka me na aerodromu. U Jerusalamu, Tel Avivu i Haifi i Šar Hamakimu čekaju me prijatelji.

II

Leu sam upoznao u Jerusalamu, maja 1999. godine. Nedelju dana pre mog tadašnjeg odlaska u Izrael, krajem aprila, dobra prijateljica mi je prosledila dve poruke sa jedne e-mail liste koja se bavila različitim jevrejskim feminizmima. Autorka prve poruke je, tonom svojstvenim profesionalno zabrinutima za opstanak nacije, lamentirala nad položajem Jevreja i Jevrejki u Srbiji tokom napada NATO-a na Jugoslaviju. Odgovorila joj je izvesna Lea Šakdiel, gnevno i odsečno: draga gospođo, stotine hiljada Albanaca je prognano sa Kosova, ginu civili i na Kosovu i po gradovima u Srbiji, nije vreme da nas zamarate glupostima. Odmah sam joj napisao e-mail. Rekao sam joj ko sam i čime se bavim, da dolazim u Izrael, da ću biti jedno duže vreme kod prijatelja u Tel Avivu i u Jerusalamu, kao i da bih voleo da se upoznamo. Odgovorila mi je već sutradan: ona živi daleko i od Jerusalama i od Tel Aviva, ali bi svakako htela da se vidimo. Samo nekoliko nedelja posle te kratke razmene, Lea i ja smo sedeli u menzi Šekterovog instituta

za jevrejske studije u Jerusalamu, gde je četvrtkom predavala predmet Jevrejke i molitva.

Lea je ortodokсна Jevrejka. Rođena je početkom pedesetih godina u Jerusalamu, u porodici religioznih poljskih Jevreja cionista. Njen otac Moše Cvi Mandelbaum Šakdiel bio je poznati izraelski intelektualac; od vatrenog poljskog cioniste s vremenom je u Izraelu prebistao u mirotvorca, koji se na kraju života zalagao za osnivanje palestinske države. Živeli su u Katamonu, jednom od bivših arapskih kvartova u Jerusalamu. Po osnivanju izraelske države, 1948. godine, jevrejski doseljenici su pokupovali napuštene arapske kuće; u jednoj od njih odrasla je i Lea, kao što u jednoj od njih, u iznajmljenom stanu, danas živi i moj brat Daniel. Ne znam kako su se nekada zvale ulice u ovom delu grada; danas nose nazive kao što su Ulica osvajača Katamona, Ulica naše majke Rahel, Ulica Rut. Posle očeve smrti 1957. godine, Leina majka je kuću prodala jednoj socijalnoj ustanovi koja pomaže gradskim siromasima. Kancelarija te organizacije i danas se nalazi na istoj adresi, u jednoj od starih katamonskih kuća.

128

Krajem sedamdesetih, Lea je postala članica grupe *Oglašivači mira*, čiji je osnivač bio Haim Čertok, američki Jevrejin.¹ Grupa je okupila ljude, uglavnom Jevreje doseljenike iz Zapadne Evrope i Amerike, privržene modernom tumačenju jevrejske religije i tradicionalnog načina života, socijalnoj odgovornosti i pravdi, borbi za mir, kao i rešavanju ekoloških problema i ravnopravnosti polova. Grupa, koja

¹ Ime grupe potiče iz Svetog pisma: "Kako su krasne na gorama noge onoga koji nosi dobre glase, koji oglašuje mir, koji javlja dobro, oglašuje spasenje, govori Sionu: Bog tvoj caruje" (Knjiga proroka Isaije, 52:7).

je u stvari bila organizovana kao neka vrsta komune, odlučila je da se nastani u Jeruhamu, malom mestu na jugu Izraela, u pustinji Negev. Lea i danas živi tamo sa porodicom. Članovi grupe su angažovani na velikom broju društvenih projekata; kada sam je upoznao, na primer, Lea i njen muž Moše Landsman bavili su se projektom zaštite ljudskih prava i integracije beduinskih plemena iz Negeva u izraelsko društvo. Moše je doseljenik iz Amerike, religiozni Jevrejin sa doktoratom iz psihologije sa Univerziteta Kolumbija u Njujorku.

Lea je završila studije iz engleske i francuske književnosti na Univerzitetu Bar Ilan u Tel Avivu. Njeni akademski interesi obuhvataju i raznovrsne oblasti iz jevrejske istorije, religije i kulture. S druge strane, na neki način sasvim kontradiktorno (iako sam sasvim siguran da se Lea nikako ne bi složila sa ovom mojom konstatacijom), Lea se bavi i ženskim studijama i aktivizmom; tenziju između *halaha*, tradicionalnog jevrejskog zakona, i modernih shvatanja prava žena Lea priznaje samo donekle. U svakodnevnom životu, Lea je emancipovana žena koja živi u braku sa emancipovanim muškarcem, i trudi se da pomiri breme tradicije sa zahtevima modernog života. Jedan od najilustrativnijih primera ove neobične simbioze jeste podatak da je Lea Šakdiel prva žena u istoriji Izraela koja radi kao savetnica u religioznom savetu, jednoj od tradicionalnih jevrejskih institucija, do nedavno isključivo muških. U januaru 1986. godine Lea je izabrana za savetnicu u jeruhamskom religioznom savetu. Posle dve godine i devet meseci osporavanja, sudskih presuda i žalbi pred raznim sudovima, Vrhovni sud Izraela potvrdio je ovaj izbor, i napravio presedan koji je

religioznim Jevrejima u Izraelu otvorio mogućnost znatnog učešća u tradicionalnim institucijama. Osim pokretanja ove svojevrsne mini revolucije, Lein slučaj uzdrmao je i nekoliko drugih dogmi. Jedna od njih bila je i tradicionalna podela na "progresivne" aškenaske levičare i "nazadnjake" iz redova sefardskih i orijentalnih političara. Leu su, naime, u njenoj borbi podržavali lokalni sefardski levičari, političari poput Baruha Elmakiesa, koji se nikako nisu uklapali u dotadašnje stereotipne predstave o podeli na izraelskoj političkoj sceni.

U junu 2002. godine, Lea i ja sedimo na terasi restorana "Miškenot ša'ananim" u Jerusalimu. Lea učestvuje na konferenciji o međureligijskim feminizmima, pored još stotinak žena iz Izraela, sa okupiranih teritorija i iz inostranstva. Imamo sat vremena za razgovor, u pauzi za ručak, tako da nema vremena za formalnosti. Pitam je o konferenciji. Kaže da je zadovoljna činjenicom da i pored svega što se dešava žene i dalje održavaju dijalog. Razgovara se o teoriji, o feminizmima, ženskom aktivizmu i, neizbežno, o palestinsko-izraelskom sukobu. Dok mi priča, posmatram učesnice konferencije koje ručaju za okolnim stolovima. Do mene dopiru razni jezici, hebrejski, arapski, engleski, nemački; ima ovde žena sa raznih strana sveta. Amerikanke, Izraelke, Palestinke, Evropljanke, žene sa ostalih kontinenata, religiozne i nereligiozne, sede zajedno i ručaju. Pitam Leu da li je bilo tenzija tokom sesija; naravno da jeste. Žestoke rasprave razvile su se oko tema za koje je bilo sasvim logično pretpostaviti da će biti kontroverzne. Šta je to izraelski feminizam i postoji li on uopšte? Odnosno: da li različiti feministički pokreti uopšte mogu da

nađu osnovu za zajedničko delovanje? Da li su, na primer, *mainstream* feminističke organizacije u Izraelu, u kojima dominiraju aškenaske feministkinje školovane na Zapadu, prepreka za razvoj drugačijeg izraelskog feminizma? Da li i kako integrisati palestinske feminističke pokrete u nešto što bi eventualno moglo da pre-raste u pluralistički izraelski feminizam? Ko uopšte ima pravo da govori, i u čije ime? Dalje: koji je i kakav treba da bude odnos između palestinskih feministkinja i narodnog pokreta za oslobođenje od izraelske okupacije? Koje su, dakle, to "tišine", neizgovorene tenzije koje su se razvile u presecima polja različitih sistema moći, čije rezonancije treba pohvatati i oglasiti? I da li je poželjno i uopšte moguće takve teme načinjati?

Lea me pita kako je u Novom Sadu. Sada, kaže, kada je rat završen, i kada nema Miloševića. Kažem joj da rat još nije završen, jer su svi razlozi zbog kojih je počeo još uvek prisutni. Pričam joj o govoru mržnje, o grafittima o Romima, Albancima i Jevrejima na zidovima novosadskih i beogradskih stambenih zgrada koji stanarima očigledno ne smetaju, jer bi ih inače odavno prefarbali, o momcima koji su prebijali gej aktiviste, o narodnim poslanicima koji u Skupštini Srbije nose majice sa likom Radovana Karadžića. Priča o ratu nas dovodi do teme izraelske okupacije i dešavanja u Izraelu. Lea mi priča o nacionalnoj homogenizaciji izraelskog društva koja je rezultirala većinskom podrškom Šaronovoj nasilničkoj politici. Razmišljam o tome na koji je način moguće rešiti palestinsko-izraelski sukob. Sigurno je da bi jednostrano povlačenje izraelske vojske sa Zapadne obale moralo da bude prvi korak.

Izrael je okupirao Zapadnu obalu i oblast Gaze posle Šestodnevnog rata 1967. godine. Ime Zapadna obala zapravo se odnosi na područje zapadno od reke Jordan, koje je pre 1967. pripadalo Jordanu. Stari grad u Jerusalamu (odnosno, deo grada opasan zidinama), kao i istočni Jerusalam – u kojem pretežno živi palestinsko stanovništvo – bili su do tada, zajedno sa Judejskom pustinjom i Samarijom, pod jordanskom upravom. Na ovom području danas živi oko dva miliona Palestinaca, dvesta hiljada jevrejskih naseljenika izvan istočnog Jerusalama, kao i oko dvesta hiljada naseljenika u samom istočnom Jerusalamu. U oblasti Gaze, koja je do 1967. pripadala Egiptu, i koja je odvojena od Zapadne obale, živi još oko milion i sto hiljada Palestinaca, kao i desetak hiljada jevrejskih naseljenika. Naravno, ne postoje precizni podaci o tome koliko stanovnika tačno živi u ovim oblastima, i sve navedene cifre su zapravo procene; veliki broj Palestinaca u oblasti Gaze i na Zapadnoj obali živi u izbegličkim logorima. Najveći broj njih su izbeglice još od 1948. godine, kada su izbegli ili su ih izraelske snage proterale iz njihovih kuća u današnjem Izraelu. Jevrejski naseljenici koji danas žive na okupiranim teritorijama tamo su se doselili posle 1967. godine, i nastvljaju da se naseljavaju i danas. Nijedna izraelska vlada, ni levičarska ni desničarska, nije obustavila izgradnju jevrejskih naselja na okupiranim teritorijama, iako je očigledno da su ta naselja jedna od osnovnih prepreka za uspostavljanje trajnog mira. S druge strane, u samom Izraelu živi oko pet i po miliona ljudi, od kojih je oko milion Palestinaca; ostali su uglavnom Jevreji.

Dok mi Lea priča o tome kako je u Izraelu potrebno destabilizovati klasičnu cionističku paradigmu o evropskim naseljenicima koji su ozeleneli palestinsku pustinju i napravili čudo, i kako treba prokrčiti prostor u celoj toj priči za drugačija jevrejstva, za nejevrejstvo, za različite vrste palestinstva – uopšte, za različitosti svih vrsta – razmišljam o budućnosti Izraela kao jevrejske države. Upravo takav naslov, “Budućnost Izraela kao jevrejske države”, nosilo je predavanje jednog profesora Izraelca koje sam pre otprilike dve godine slušao na Univerzitetu u Mičigenu, u En Arboru. Profesor je tada bio zabrinut za održanje jevrejskog karaktera Izraela, navodeći bogohulne primere pozorišta u Tel Avivu u kojima su igrali glumci Palestinci, radio stanice koje su puštale muziku palestinskih izvođača, raznorazne levičare koji se nisu stideli da se pojave u javnosti sa svojim prijateljima Palestincima. Srećom, rekao je profesor (bez imalo stida), novi palestinski ustanak koji je upravo u to vreme, krajem leta 2000. godine, izazvao sam Arijel Šaron svojim obilaskom Omarove džamije u jerusalimskom Starom gradu – doprineće “zbijanju redova”, kako se vojnički izrazio, Izraelaca, i ponovo će u Izraelu postojati samo jedan način da se bude Jevrejin. Dve godine kasnije, sa žaljenjem konstatujem da je profesor bio u pravu.

Međutim, Izrael nema nikakve šanse da opstane kao “jevrejska država”. Za razliku od pomenutog profesora koji će biti užasnut kada to shvati, za mene takav istorijski razvoj predstavlja dašak svežeg vazduha na bliskostičnoj jari. Od svog osnivanja 1948. godine, Izrael je shvaćen – i među Jevrejima i među nejevrejima – kao “jevrejska država”. Ipak, Izrael

je zemlja u kojoj postoji više kultura, od kojih sve nisu jevrejske. Svaka duža institucionalizacija jednog mita koji bi poslužio kao kulturni obrazac za legitimisanje države – kao što je to bio cionistički mit – neizbežno će dovesti do kraha društva i reorganizacije države. Najbolji pokazatelj da je cionistički narativ u krizi jeste nagli porast popularnosti ultrareligioznih ortodoksnih partija u poslednjih nekoliko godina. Za razliku od izraelskih levičara, koji u jevrejskom fundamentalizmu vide pretnju Izraelu kao sekularnoj državi, mislim da je pojava fundamentalizma prolazni fenomen: ultrareligiozni ortodokсни Jevreji u Izraelu, odeveni po poljsko-litvanskoj modi iz osamnaestog veka, i sa satovima navijenim po nepostojećem vremenu geta u Kovnu, Varšavi, Vilnu i Rigi, ionako nikada nisu priznavali državu Izrael. Po njima, Izrael je svetovna, politička tvorevina cionista nevernika; jedino je Mesija taj koji će uspostaviti istinski Izrael, kada siđe u Jerusalem na margarcu i kada se dignu mrtvi. Dotle, iako im nimalo ne smeta da imaju skoro polovinu poslanika u jerusalimskoj gradskoj skupštini, ortodokсни ultrareligiozni Jevreji ne plaćaju porez i ne služe vojsku, jer državu ne priznaju. Porast njihove popularnosti samo je posledica sve raširenije svesti među Izraelcima da cionizam nije osnova na kojoj se može temeljiti održiva izraelska država. Drugim rečima, jevrejski fundamentalizam tek je najlogičnija – zbog toga što već decenijama postoji kao protivpriča – alternativa koja je popunila vakuum nastao padom cionističkog mita. Kada se pojavi ideja o drugačijem načinu organizovanja izraelske države, fundamentalizam će se svesti na onu meru u kojoj je bio prisutan do pre desetak godina.

Pomenuta "ideja o drugačijem načinu organizovanja izraelske države" počivaće, sasvim sigurno, na priznavanju kulturnog pluralizma u zemlji. Naravno, ne zbog lepote zapadnjačkih priča o multikulturalizmu niti zbog propagiranog duhovnog "bogatstva" multikulturalnih društava. Kad je Izrael u pitanju, priznanje i institucionalizacija više kulturnih obrazaca je nužnost, jer je inače izraelska zajednica – institucionalizovana kroz državu ili na neki drugi način – jednostavno neodrživa. Ukoliko se ne reformiše cionistička paradigma, previše će se grupa osetiti isključenim iz izraelskog društva. Trenutno su to Palestinci sa izraelskim državljanstvom koji žive u Izraelu; ko, međutim, može da tvrdi da to sutra neće biti tamnoputi etiopski doseljenici, ateisti, radnici iz istočne Azije (najčešće Filipinci i Tajlandžani) "na privremenom radu" u Izraelu? Jednostavno, "jevrejska država", pored toga što je oksimoron (kao i nemačka, ili srpska, ili bilo koja druga država primarno određena etničkim atributom), nema nikakvu perspektivu. Danas, još uvek, ukoliko niste Jevrejini ili Jevrejka u Izraelu, i to na jedan jedini način, uređen pravilima Vrhovnog Rabinata, ne možete se venčati u Izraelu niti možete biti sahranjeni. Važno je primetiti da ovakva besmislena pravila ne isključuju samo Palestince (bili oni hrišćani, muslimani ili ateisti) iz izraelske zajednice: isključeni su i mnogi Jevreji – ateisti, oni ili one koji žele da se venčaju sa nejevrejima,

ma, zatim stranci (Jevreji i nejevreji) koji žive i rade u Izraelu, itd. Ukoliko se ovakva i slična ograničenja – ima ljudi u Izraelu koji ih, u nepažnji, često nazivaju "nacističkim" – nastave, Izrael jednostavno neće više moći da funkcioniše kao država jer će vrlo brzo doći do velikih tenzija u društvu, mnogo većih nego što su sadašnje.

Nema to veze sa nacizmom, kaže Lea, i u pravu je. Ima toliko pogrešnih stvari za koje krivicu snosi Izrael; okupacija je prva i najveća od njih, i veliki broj problema u Izraelu i na okupiranim teritorijama posledica je okupacije. Ruše se kuće i uništavaju letine, kopaju se rovovi oko gradova koji se drže u stalnoj opsadi, zatvaraju se univerziteti, čak se i gradi električna ograda oko Zapadne obale. Međutim, te stvari će biti jednako toliko pogrešne, vredne osude i borbe protiv njih i ako se uzdržimo i priznamo da je nacizam nešto drugo, i da Zapadna obala ograđena bodljikavom žicom kroz koju teče visokonaponska struja nije Aušvic. Holokaust, sasvim razumljivo, ima velikog uticaja na izraelski politički diskurs, ali ne treba sve pojave u Izraelu tumačiti Holokaustom. Lea obećava da će mi poslati nekoliko članaka profesora Univerziteta u Haifi Ilana Gur Ze'eva o korišćenju Holokausta i Nakbe u svrhe legitimisanja države.² Dok završavam ručak i gledam u zidine Starog grada koje blešte na popodnevnom suncu, razmišljam kako bi bilo odlično da *Reč* objavi te članke.

132

2 Reč "nakba" na arapskom znači "katastrofa". Tim imenom Palestinci nazivaju istorijski događaj koji većina Izraelaca naziva "Izraelskim ratom za nezavisnost" 1948. godine. Reč se odnosi na veliki broj Arapa–starosedelaca koji su te godine ubijeni, proterani, ili su izbegli ispred jevrejskih paravojnih formacija koje su kasnije prerasle u izraelsku vojsku.

III

Da li ste ikada čuli za bombaša-samoubicu heroja? Ako niste, pogledajte film "Armagedon", američkog reditelja Majkla Beja. Brus Vilis igra Harija Stempera, momka koji spasava čovečanstvo detonirajući se zarad višeg cilja. Naime, planeti Zemlji preti katastrofa jer joj u susret hrli veliki meteor, sličan onom čiji je udar u Zemlju prouzrokovao izumiranje dinosaurus. Američka vlada je rešila da spreči sudar planete sa svemirskim telom, a jedini način da se to uradi jeste da se specijalni tim, koji vodi Hari Stemper, prizemlji (da se tako izrazim) na meteor, izbuši duboku rupu i u nju postavi nuklearnu bombu čija će ga detonacija uništiti. Pošto stvar sa bušenjem krene naopako, jedini način da se operacija dovede do kraja jeste da Hari, ostavši sam na meteoru, detonira bombu, ubije sebe ali i spase svoju vrstu na planeti Zemlji.

Bombaši-samoubice u Izraelu, koji se obično opašu eksplozivom i detoniraju se u autobusima, samoposlugama, pijacama, shopping centrima, kafićima i ostalim javnim mestima, uživaju simpatije velikog broja Palestinaca, slične onima koje ja gajim prema Hariju. Međutim, za razliku od Harija, koji gine za sve nas (progutajmo ipak udicu holivudske produkcije), palestinski teroristi se bore za druge ciljeve. Nikada nisam čitao intervju sa palestinskim bombašem-samoubicom – kad malo bolje razmislite, to je ipak fizički nemoguće – ali pretpostavljam da se njihovi ciljevi kreću od borbe za oslobođenje od izraelske okupacije do uspostavljanja palestinske države ili uništenja Izraela i ubistva što većeg broja Jevreja. Da li je, dakle, razlika između ciljeva Harija Stempera i Palestinca koji je odlučio da se žrtvuje za viši cilj –

kad su im sredstva već ista – jedina razlika između njih dvojice/dvoje?

Naravno da nije. Da ne bude zabune, nisam pristalica terorizma, i mislim da bombaši-samoubice zaslužuju najoštriju i ne-kvalifikovanu osudu. Planiranje ubijanja civila, kao i samo ubijanje civila, zločin je, i kao takvo je nedopustivo; nadam se da će tako i ostati. Zbog toga nikada neću moći da stanem na stranu nijednog bombaša-samoubice; mislim da ne postoji nijedan razlog zbog kojeg vredi žrtvovati živote nedužnih civila. Možda je ovih nekoliko rečenica nepotrebno, jer nema svrhe pisati o tome da je Zemlja okrugla, i da posle noći dolazi dan. Ipak, rešio sam da javno osudim terorističke napade na civile, jer moram da priznam da, na neki morbidan način, ipak razumem razloge zbog kojih bi neko mogao da odluči da se opaše eksplozivom, uđe u autobus i pritisne dugme.

Zamislite sledeću životnu priču. Rođeni ste u selu blizu Haife početkom 1948. godine, u staroj i imućnoj arapskoj porodici. Kada ste imali tri meseca, u selo su upali Jevreji, ubili vam oca koji je branio kuću lovačkom puškom ili kuburom, a majku, vas, kao i ostale preživeli seljane oterali iz sela koje su na kraju zapalili. Odrasli ste u izbegličkom logoru u Jordanu, u bedi i poniženju. Kada ste imali devetnaest godina, izraelska vojska – potomci onih istih koji su vam ubili oca i proterali vas iz sela u kojem se rodilo nekoliko generacija vaših predaka – okupira Zapadnu obalu. Logor je pod stalnom izraelskom prismotrom, i već više od trideset godina izraelski vojnici vas maltretiraju na raznim punktovima: kad putujete u Haifu, gde radite kao fizički radnik na građevinama

preduzimača-Jevrejina; kad idete da obradite ono malo zemlje koje ste uspeli da oplemenite, negde u okolini logora (zemlju vam, krajem osamdesetih, otimaju jevrejski doseljenici uz pomoć izraelske vojske, kako bi na njoj izgradili svoje novo naselje); kad putujete kod brata od tetke, čija je porodica završila u pojasu Gaze, u izbegličkom logoru sličnom vašem. U poslednjih nekoliko godina, situacija je postala neizdrživa. Dva sina su vam u izraelskom zatvoru zato što su delili letke koji pozivaju na ustanak protiv okupatora. Ne znate ni gde su, ni da li se protiv njih vodi postupak, ni da li su uopšte optuženi za bilo šta. Čerka vam je poginula u demonstracijama, kada je dobila metak u stomak zbog toga što je gađala izraelske vojnike kamebicama. Ženu vam maltretiraju na razne načine kad god izađe iz kuće, jer ne može da se uzdrži i svađa se sa okupatorima. Pre dve godine, buldožer izraelske vojske vam je srušio kuću, jer ste je bespravno podigli, iako se sporite već godinama sa izraelskim okupacionim vlastima koje vam ne daju dozvolu da je sagradite, i primoravaju vas da živite u šatoru. Jednog vrelog letnjeg dana 2002. godine, kada saznate da su vam oba sina umrla u zatvoru od posledica torture, rešite da potražite lokalnog pripadnika Hamasa ili Islamskog džihada i prijavite se za zadatak. Prekratićete muke i usput ćete ubiti nekoliko Jevreja, za koje mislite da vam nikada nisu doneli nikakvo dobro, i da su uzrok svih vaših nesreća.

Ponovo se ograđujem: nema nikakvog opravdanja za ovakav postupak. Moram da se ogradim i od priče, koju sam izmislio. Nisu svi izraelski vojnici sadisti – mali je broj takvih u izraelskoj vojsci; većina ne želi da uče-

stvuje u svakodnevnom maltretiranju palestinskog stanovništva; nisu svi Palestinci u izraelskim zatvorima mučeni; ne ginu svi Palestinci nevinu; nisu svi Palestinci proterani iz Izraela za vreme rata 1948. godine; na kraju krajeva, ima dosta ljudi u Izraelu kojima je jasno u čemu je problem i koji vide da su neke stvari koje Izrael čini pogrešne, i koji se protiv tih stvari bore. Ipak, strašno je što je priča potpuno zamisliva, i sasvim je verovatno da čovek čiju sam životnu priču izmislio ima ime i prezime i zaista negde postoji. Bombaši-samoubice su očajnici čiji je život jeftin, i koji su izgubili nadu u bilo kakvu budućnost za sebe i svoju porodicu. Izrael je decenijama gajio palestinsko beznađe na okupiranim teritorijama, ponižavajući stanovništvo arogancijom svojstvenom okupatorima, pa se fenomen bombaša-samoubice pojavio kao ventil koji privlači akumulirani palestinski bes.

134

Problem predstavlja i činjenica da je izraelska okupaciona politika potpuno ukinula lik palestinskog heroja. Od 1967. godine, na okupiranim teritorijama je nemoguće biti Palestinac i junak, jer je Izrael kriminalizovao bilo kakvu palestinsku političku, društvenu i kulturnu delatnost. O ulozi junaka u stvaranju i održavanju nacionalne svesti može se diskutovati, i ne moramo se složiti da je junački mit važna osnova nacionalne svesti; ipak, izgleda mi sasvim očigledno da palestinski bombaši-samoubice pokušavaju – *na užasno pogrešan način* – da budu ono što njihovi očevi i majke nisu mogli da budu: heroji naroda. Radikalne islamske terorističke organizacije, kao što su Hamas i Islamski džihad, koriste palestinsko očajanje za ostvarivanje svojih ciljeva. U centrima za obuku širom okupiranih teritorija, u učionicama na

čijim zidovima više mape Bliskog istoka na kojima Izrael ne postoji, pripadnici ovih i sličnih organizacija obučavaju palestinsku omladinu i decu da ubijaju Jevreje i ginu, žrtvujući se za navodno više i navodno muslimanske ciljeve.

Simptomatično je da je fenomen bombaša-samoubice svojstven novoj generaciji Palestinaca. Iako se desi da terorista bude i sredovečan, obično su to mladi ljudi, često i deca. Uprkos utisku da je u Izraelu “oduvek bilo bombaša-samoubica” koji nastoji da projektuje izraelska propaganda, fenomen je sasvim nov. Prvi ovakav napad na izraelske civile izvršen je 6. aprila 1994. godine, kada je automobil-bomba kojim je upravljao palestinski terorista eksplodirao pored autobusa u Afuli. Tada je poginulo osmoro ljudi, a četrdeset četvoro bilo je povređeno.³ Odgovornost za napad preuzela je radikalna islamska teroristička organizacija Hamas, koja je tvrdila da je napad izvršen u znak odmazde za ubistvo dvadeset devet palestinskih civila koje je u Hebronu, na okupiranoj teritoriji, automatskom puškom pobio Baruh Goldštajn, stanovnik obližnjeg jevrejskog naselja Kirjat Arba. Siguran sam da je i Goldštajn imao “dobar razlog” da ubija civile, i da je i on ubio “u znak odmazde”. Naravno, napad Hamasa nije bio prvi samoubilački napad u istoriji, niti prvi teroristički napad u Izraelu; samoubilački napadi palestinskih terorista zabeleženi su još

osamdesetih godina u okupiranom Libanu, kao i u samom Izraelu.⁴ Međutim, napad u Afuli je inaugurisao eskalirajuću spiralu nasilja u Izraelu, koja ni do današnjeg dana ne pokazuje znake jenjavanja: 19. oktobra 1994. godine, dvadeset troje Izraelaca gine u eksploziji u autobusu u Tel Avivu; 3. marta 1996. godine, devetnaestoro gine u sličnoj eksploziji u Jerusalimu; 30. jula 1997. godine, šesnaestoro gine na jerusalimskoj pijaci; 2. juna 2001. godine, dvadeset i jedna osoba, uglavnom tinejdžeri, gubi život u eksploziji u diskoteci na glavnoj promenadi u Tel Avivu; 5. juna 2002. godine, samo nekoliko dana pre mog dolaska u Izrael, četrnaest ljudi gine u eksploziji u autobusu na raskrsnici Megido, na severu Izraela; 18. juna, dana kada sam odleteo za Beograd, gine devetnaest ljudi u eksploziji u jerusalimskom gradskom autobusu, na liniji kojom smo se Daniel i ja vozili dan ranije. Navedeni teroristički napadi samo su važniji momenti ove grozne istorije; napadima u kojima je poginulo “samo” nekoliko ljudi ne zna se broj.

Psihoza u kojoj žive Izraelci zbog stalne mogućnosti terorističkih napada prva je stvar na koju se u Izraelu treba navići. U osam dana svog ovogodišnjeg boravka u Izraelu trebalo je da se vidim sa prijateljima u Tel Avivu, Nataniji, Haifi, kibucu Šar Hamakim i, naravno, u Jerusalimu. Pošto nisam imao dovoljno novca

3 Vidi hronologiju bombaških napada u Izraelu na sajtu BBC-ja:

http://news.bbc.co.uk/hi/english/world/middle_east/newsid_1197000/1197051.stm

Vidi takođe i hronologiju važnih događaja u istoriji cionizma i Izraela, koju je objavila američka organizacija Anti-Defamation League:

<http://www.adl.org/israel/advocacy/chronology.asp?xflag=3>

4 O istoriji samoubilačkih napada, vidi članak “Suicide bombing: no warning, and no total solution”, uglednog časopisa *Jane's*:

http://www.janes.com/security/international_security/news/jtsem/jtsem010917_1_n.shtml

da iznajmim kola, bio sam prinuđen da se vozim autobusima. Većina mojih prijatelja mi je stavila do znanja da je to strašno nepromišljeno, kao i da sam lud što pristajem da stavljam život na kocku vozeći se javnim prevozom. S druge strane, oduvek sam se u Izraelu vozio samo autobusima, jer je mreža odlično organizovana, pouzdana, autobusi su klimatizovani i čisti, a cene su pristupačne. I ovog puta je bilo tako. Ipak, tragovi panike su na svakom koraku, i moram da priznam da mi nikako nije bilo svejedno da li moram da provedem deset ili četrdeset minuta u gradskom prevozu. Većina ljudi s kojima sam razgovarao u Izraelu ima svoju teoriju o tome gde i kada teroristi napadaju, šta i kada možete da radite mirne duše, a na šta ne smete da pomislite ni u snu. Ukoliko baš ne morate, nemojte se voziti autobusom ili ići na prometna mesta. Izbegavajte velike prodavnice, popularne restorane, uopšte mesta gde se skuplja mnogo ljudi.

Vožnja gradskim autobusom u Jerusalamu ipak je najopasnija. Autobus staje svakih nekoliko minuta, i ne postoji način da kontrolišete ko će ući. Kad se, na primer, vozite međugradskim autobusom od Jerusalima do Tel Aviva, Haife, ili Ber Ševe, stvar je jednostavnija. Na ulazu u jerusalimsku autobusku stanicu detaljno će vas pretresti, otvoriti vam torbu i pregledati sve što nosite. Zatim ćete kupiti kartu, a pre ulaska u autobus će vas još jednom pretresti. Kad autobus krene, znate da niko više u njega neće ući dok vi ne izađete u Tel Avivu, ili u nekom drugom gradu u koji ste se zaputili, tako da manje-više možete biti sigurni da ćete na odredište stići živi i zdravi. Kad se vozite gradskim autobusom, sve je mnogo opa-

snije. Pored toga što ne možete da kontrolišete ko će ući u autobus, isto tako ste primorani da se vozite kroz mesta koja su manje bezbedna jer baš tuda prolazi autobuska linija. Na primer, ima autobusa koji prolaze kroz istočne delove Jerusalima, gde većinu stanovništva čine Palestinci. Ma koliko se trudili da ne budete rasista, ne možete a da ne razmišljate o tome da li će baš u autobus kojim se vi vozite da uđe terorista i da ubije sebe, vas i još mnogo nedužnih civila.

Vozim se gradskim autobusom u Haifi. Bio sam u poseti kod jednog profesora sa tamošnjeg Univerziteta, i sada se vraćam. Vozim se od Univerziteta do autobuske stanice, gde ću da uhvatam autobus za Tel Aviv. Vožnja ovom linijom traje četrdesetak minuta. Već sam prekršio prvo pravilo bezbednosti: nikad nemojte da se vozite od prve do poslednje stanice. Međutim, nemam izbora. Do Univerziteta sam išao taksijem, i ne želim da me taksista ponovo opljačka. Sedim, dakle, u zadnjem delu autobusa, u naivnom ubeđenju da je to bezbednije nego sedeti napred, jer putnici ulaze na prednja vrata da bi kupili kartu od vozača. Ako terorista uđe i detonira bombu, biću na pristojnom odstojanju. Autobus je potpuno nov, niskopodni, sa udobnim sedištimama i čistim prozorima. Iako bi bilo zanimljivo gledati razne delove grada kroz koje autobus prolazi, koncentrišem se na ljude koji čekaju autobus. Trudim se da ih, pre nego što autobus stane, dobro osmotrim i procenim ima li razloga za paniku (kao da ne paničim već sada, i kao da ću moći bilo šta da uradim i ako vidim nešto sumnjivo). Na jednoj od stanica ulaze dva momka koji su, izgleda, fizički radnici. Pričaju arapski. Panika. Moram sa gorkim zadovoljstvom da primetim

da nisam jedini koji ih ispitivački posmatra: ra-
de to još neki putnici u autobusu, uključujući i
vozača. Ipak, momci su izgleda u redu, pošto
nose potkošulje ispod kojih ne vire nikakve žice,
a i nemaju nikakvog sumnjivog prtljaga. Voze
se, dakle, i njih dvojica sa nama ostalima, već
nekoliko stanica, bez ikakvih incidenata. Posle
desetak minuta izlaze; do autobuske stanice put
prolazi bez iznenađenja. Razmišljam kako je te-
ško ne postati rasista u gradskom prevozu u
Izraelu, i u sebi odajem priznanje putnicima iz
autobusa – ima ih i više od polovine – koji nisu
panično procenili da su dvojica mladića terori-
sti samo zato što govore arapski.

137 Jedno popodne šetam ulicama Je-
rusalima, do Danielovog povratka sa fakulteta.
Već je blizu pet, ljudi polako kreću kući s posla.
Gužva u glavnim jerusalimskim ulicama. Od-
jednom primećujem da sva vozila na ulici stoje.
Čujem i sirene policijskih kola, upravo jedna
jure ulicom prema centru grada. Zvonjava mo-
bilnih telefona oko mene. Da se nije dogodilo
ono što mislim da jeste? Sećam se da mi je Da-
niel rekao kako shvatite da je eksplodirala bom-
ba onda kada počnu da zvone mobilni telefoni
svuda oko vas jer ljudi proveravaju da li su nji-
hovi prijatelji i porodica u redu. “Pigua”, rekao
mi je, zapamti tu reč. To na hebrejskom znači
“teroristički napad”, značeš da je loše ako čuješ
“pigua”. Prilazim naoružanom šetaču na troto-
aru – u Jerusalimu su organizovane grupe nao-
ružanih dobrovoljaca koje patroliraju gradom i
gledaju ima li kakvih sumnjivih dešavanja – i pi-
tam ga da nije možda bila neka pigua. Nije, ka-
že mi na engleskom (očigledno je Amerikanac),
samo je pronađen neki sumnjivi predmet u
Ulici Jafa, pa sada proveravaju šta je to. Kasnije

se ispostavlja da je dojava bila lažna. Bolje, ipak,
nego da je eksplodiralo.

Inače, izraelska obaveštajna de-
latnost je dobro organizovana, i svaki ili svaki
drugi dan se osujeti poneki teroristički napad.
Skoro svaki dan na vestima čujete da je uhapšen
ili ubijen terorista u Dženinu, Nablusu, Betle-
hemu ili Ramali, koji je planirao napad u ne-
kom gradu unutar Izraela. Ponekad čak jave da
imaju informaciju da se planira napad, na pri-
mer, u severnom Izraelu, ili u južnom delu Je-
rusalima. Postoje čak i slučajevi da imaju spe-
cifične informacije, i da je pitanje jedino da li
će policija i vojska uspeti na vreme da uhvate ili
ubiju teroristu pre nego što on ostvari svoj
smrtonosni naum. Čak ponekad kruže priče,
kao što je to slučaj sa napadom na kafe “Mo-
ment” u Jerusalimu, u kojem je 10. marta
2002. godine terorista ubio jedanaest ljudi,
da je postojala dojava da će baš taj kafić biti na-
padnut, a da gazda nije preduzeo odgovarajuće
mere bezbednosti. Kafe “Moment” se nalazi u
Danielovom kraju, i često prolazimo pored
njega. U svako doba dana i noći ispred njega
mirno protestuje rodbina poginulih u napa-
du, pokušavajući da ubedi mlade koji sede u
bašti da je gazda kriv i da ne treba tamo da se-
de. Zaista je zadatak hvatanja terorista očajnič-
ka trka sa vremenom. Zamislite, na primer, da
je na radiju javljeno da terorista planira napad
u južnom delu Jerusalima, i da vozi beli “pežo”
određene registracije. Ako uspete da zamislite
kako biste se osećali u tom južnom delu grada
dok pored vaše kuće ili pored škole vašeg dete-
ta prolaze raznorazni beli automobili, počecite
da shvatate pod kakvom svakodnevnom psi-
hozom žive Izraelci.

Ima i priča koje su jezivije od samih terorističkih napada. *Njujork tajms* je nedavno preneo priču o Ibrahimu Saraneu, iz jednog izbegličkog logora blizu Betlehema, na Zapadnoj obali.⁵ On je uspeo da se predstavi kao Palestinac sa izraelskim državljanstvom; čak je sklopio i fiktivni brak sa ženom koja je navodno ruska Jevrejka, doseljenica u Izrael iz bivšeg Sovjetskog Saveza. Sarane je uspeo, sa svojim izraelskim papirima, da se zaposli kao taksista u Jerusalimu. Slobodu kretanja, koju njegovi sunarodnici sa Zapadne obale nemaju, koristio je da svojim taksijem prevozi teroriste do njihovih odredišta. Tako je 29. marta 2002. godine odvezao osamnaestogodišnju teroristkinju do prodavnice u Jerusalimu u kojoj je jednom i sam bio zaposlen. Nekoliko minuta pošto ju je ostavio ispred prodavnice, odjeknula je eksplozija. Pored ubice, u eksploziji su stradali i radnik obezbeđenja i sedamnaestogodišnja Rahel Levi. Tri dana kasnije, 1. aprila, Sarane je vozio taksi ispred automobila-bombe koji je vozio njegov brat, i koji je trebalo da eksplodira negde u Izraelu. Izraelski obavешtajci tvrde da je prilično uobičajeno da ispred automobila-bombe ide jedno vozilo koje vozi neko ko poznaje grad i ko praktično navodi bombu. Kad su došli do kontrolnog punkta na prelazu u Izrael sa Zapadne obale, Sarane je, kao Izraelac, prešao bez problema. Posle nekoliko trenutaka, iza njegovog taksija odjeknula je eksplozija u kojoj je poginuo izraelski vojnik koji je bio zadužen za taj punkt. Sarane je uspeo da umakne, iako je znao da mu je rođeni brat poginuo u

eksploziji. Treći i poslednji put Sarane je saučestvovao u zločinu 22. maja. Vozio je taksi ispred automobila u kojem se nalazio vozač i još dvoje terorista. Uputili su se u Rišon le Cion, predgrađe Tel Aviva, gde su nameravali da poseju smrt. Kad su stigli u grad, jedna od dvoje bombaša-samoubica prestravila se i odustala od misije, dok drugi terorista nije pokazivao ljudske osobine. Šesnaestogodišnji ubica usmrtio je dvoje Izraelaca. Osam dana kasnije, izraelska policija objavila je da je uhapsila Ibrahima Saranea i njegovu ženu, zbog osnovane sumnje da su kao saučesnici učestvovali u tri teroristička napada u Izraelu.

IV

Jednu noć provodim kod Eve Nahir, u kibucu Šar Hamakim, nedaleko od Haife. Prvi put sam ovde bio u leto 1991. godine. Radio sam kao volonter sa još nekoliko drugova i drugarica iz raspadajuće nam domovine – iz Zagreba, Sarajeva, Skoplja, Beograda, Novog Sada. Šar Hamakim je osnovan tridesetih godina dvadesetog veka, a osnovali su ga jevrejski doseljenici iz Kraljevine Jugoslavije. I danas dosta ljudi, uglavnom starijih, govori srpskohrvatski. Pre jedanaest godina radio sam ovde u poljima suncokreta za stan, hranu i džeparac. Rad je počinjao u četiri ujutro; budio sam se u pola četiri, zatim bismo svi zajedno doručkovali. Posle doručka, traktor sa prikolicom je nas desetak vozio u nepregledno polje suncokreta. Posao je bio zaludan: trebalo je pregledati svaku glavu suncokreta i odmeriti kolike su se-

138

5 James Bennet, "In Suicide Bombings, the Taxi Man Got Away". *New York Times*, 13 June 2002.

menke. Jedan član kibuca je odgajao sortu suncokreta koja daje ogromno seme; naš posao bio je da nađemo glave sa malim semenima i odsećemo ih kako bi na polju ostali samo suncokreti koji su “uspešno” rodili. Njih će posle požnjati kombajnom, a male semenke će se koristiti za setvu dogodine.

Tada sam upoznao Evu Nahir. Bila je to žena od sedamdesetak godina, koja se interesovala za mladiće i devojke koji su došli iz Jugoslavije. Počeo sam redovno da je posećujem, i tako smo se sprijateljili. U vrela letnja popodneva, dok su se ostali “radnici” iz Jugoslavije kupali u bazenu ili rashlađivali u klimatiziranom atomskom skloništu gde se gledala televizija, Eva mi je pričala svoju strašnu životnu priču. Rođena je u Čakovcu, u Hrvatskoj, u bogatoj jevrejskoj porodici; neposredno pred Drugi svetski rat udala se za Radeta Panića, sina srpskog seljaka iz Kruševice kod Varvarina, tada oficira u kraljevskoj vojsci. Početkom rata, Eva i Rade su se povezali sa komunistima i aktivno učestvovali u ustanku. Evina porodica je ostala u Čakovcu, odakle je na kraju deportovana u Aušvic. Rade i Eva su rat preživeli; najveći njegov deo proveli su u Beogradu, gde su se bavili obaveštajnim radom i pomagali beogradskim ilegalcima. Posle rata, Radeta hapse kao ruskog špijuna-informirovca. Nakon nekoliko dana u zatvoru, Rade, navodno, izvršava samoubistvo. Vlasti od Eve traže da se javno, preko *Borbe*, odrekne svog muža i proglasi ga izdajnikom. Ona to odbija jer je ubeđena u Radetovu nevinost. Vrlo brzo, Evu hapse i deportuju na Goli otok, gde provodi devetnaest užasnih meseci, odvojena od ćerke koja praktično postaje siročić. Posle povratka iz logora, Eva uspeva da izdej-

stvuje iseljenje u Izrael; dolazi u kibuc Šar Hamakim, gde i danas živi. Krajem osamdesetih, Danilo Kiš pravi dokumentarni film o njoj i Ženi Lebl, koji je prikazan i na našoj televiziji.

Svaki put kada dođem u Izrael, odem kod Eve. Obično pričamo o Jugoslaviji, ratu, raspadu, zločinima i odgovornosti, jer ona i dalje jednim svojim delom živi u toj zemlji. S druge strane, vrlo je politički angažovana u Izraelu. Većina članova kibuca su članovi Mereca, levičarske partije koja ima malu ali glasnu podršku među izraelskim glasačima. Dok je bila mlađa, Eva se bavila i aktivizmom. Članica je “Žena u crnom”, kao i redovna posetiteljka svih mirovnih demonstracija. U Izraelu postoji jak nevladin sektor, pulsirajuće civilno društvo koje se svom snagom bori za mir u regionu, toleranciju i dobrosusedske odnose sa Palestincima. Organizacije kao što su *Šalom akšav*, *Guš šalom*, *Ješgvl*, *B’tselem* – glasno protestuju protiv okupacije, militarizma, rata uopšte, i zalažu se za mirno rešavanje problema, povlačenje sa okupiranih teritorija i sveobuhvatni mir sa Palestincima i okolnim arapskim državama. Na mirovnim skupovima u Tel Avivu i Jerusalimu redovno se okuplja veliki broj Izraelaca – hiljade, desetine hiljada – koji se protive politici Arijela Šarona; na tim skupovima učestvuju i poznate ličnosti, kao i palestinski intelektualci i pripadnici palestinskih nevladinih organizacija. Na ovim manifestacijama formira se slika drugačijeg Izraela i Palestine, kao i model izraelsko-palestinskih odnosa: ne pristajući na stereotipne podele na nemilosrdne okupatore i fanatične teroriste, Izraelci i Palestinci se bore za ljudskije, svakodnevnije uloge običnih ljudi. Čitajući o tim skupovima, koji su dosta česti, iako ih zapadni

mediji iz nekog razloga prećutkuju, vraća mi se vera u mogućnost mira u Izraelu i na okupiranim teritorijama.

Danas na takve skupove idu mlađi ljudi. Eva je pripadnica prethodne generacije mirovnjaka, cionista-levičara koji su verovali da u Izraelu ima dovoljno mesta za sve. Sa svojim mužem iz kibuca Mošeom i ostalim članovima kibuca Eva je gajila prijateljske i dobrosusedske odnose sa Palestincima iz okolnih arapskih sela. Kada je kibuc pravio vodovod, četrdesetih godina prošlog veka, Moše se potrudio da uvede vodu i komšijama Arapima. Dobrosusedstvo i poverenje izdržalo je i seriju izraelsko-arapskih ratova, i traje i danas. Eva mi kaže da nije sigurna kakvi će ti odnosi biti za dve generacije, i da je zbog toga zabrinuta. Nadam se, zbog Eve, da će ti odnosi potrajati i izdržati. Pričamo i o drugim stvarima: o njenoj ćerki koja živi u Dalasu; o unuci koja je na doktorskim studijama iz međunaradnog prava na Univerzitetu u Kaliforniji u Berkliju; o dokumentarnom filmu koji je o Evinom životu snimio jedan mladi izraelski reditelj, i koji je doživeo ovacije na premijeri u Tel Avivu; o beogradskoj premijeri tog istog filma koja će se, ako sve bude u redu, održati u septembru; o Beogradu, o kojem Eva i dalje sanja i čije ulice i dalje prepoznaje.

V

Odlazim iz Izraela posle osam dana. Dok avion preleće Tel Aviv, i dok gledam izdužene jutarnje senke telavivskih solitera, razmišljam o stvarima koje sam video, ali i o onima koje ovog puta nisam.

Poslednji put sam bio kod Daniela pre dve godine, u maju 2000. U jesen te go-

dine izbio je novi palestinski ustanak, koji je značajno izmenio situaciju u Izraelu i na okupiranim teritorijama, i čijih sam posledica ovih poslednjih osam dana bio svedok. Neke stvari, koje su tada bile sasvim "normalne", sada su nezamislive. Nemoguće je, na primer, otići običnim putničkim automobilom sa izraelskim tablicama na gradsku pijacu u Kalkiliji. Upravo to smo Daniel i ja učinili pre dve godine sa prijateljima iz Ra'anane: odvezli smo se u grad na okupiranoj teritoriji, otišli na pijacu, kupili nekoliko začina, pojeli odličan felafel, popili arapsku kafu (sa nekom biljkom koju stavljaju u crnu tekućinu, koja deluje poput lakšeg narkotika), razmenili nekoliko prijateljskih rečenica sa ljudima i otišli kući u miru i veselju. Tada sam, pre dve godine, bio i u Starom gradu i u istočnom Jerusalimu; i to je bilo sasvim "normalno". Uzgred, na pijaci u Starom gradu tada sam naišao na najbizarniji artikal koji ću ikada biti u prilici da kupim (sada mi je žao što ga nisam kupio, jer mi niko nikada neće verovati da sam video to što sam video): bio je to par crnih gumenih papuča najgoreg kvaliteta koji možete da zamislite, na kojima je jarkocrvenim slovima, stilizovanim u obliku plamena, pisalo "Kosova". Vozili smo se te iste godine, Daniel i ja, palestinskim autobusom iz istočnog Jerusalema za Betlehem, u turističku posetu Crkvi Hristovog rođenja, koju su desetina miliona ljudi ovog proleća imale prilike da vide u plamenu, na TV programima raznih svetskih stanica koje su direktno prenosile sukob izraelske vojske i palestinskih pobunjenika.

Ne želim da idealizujem tadašnju situaciju: i tada je bilo tenzija, i tada se vrlo dobro znalo ko je okupator i šta je okupacija, i

osećalo se u vazduhu da može biti zla. Videlo se, naravno, i da smo Daniel i ja tamo u poziciji moći, i koliko god se mi trudili da se ponašamo ljudski, kao individue, mi smo tamo bili kao neko ko je u vezi sa okupatorom. I pored svega toga, ipak, Daniel i ja smo bili na tim mestima, i na njima smo primljeni uljudno, pristojno i prijateljski. A bilo je i Palestinaca u zapadnom Jerusalimu, palestinskih taksista sa tablicama na arapskom, iz gradova na Zapadnoj obali, ljudi koji su radili u zapadnom delu grada. Svega toga sada nema. Što je još gore, sve to sada je nezamislivo. Najgora posledica okupacije – osim, naravno, njenih neposrednih ljudskih žrtava – jeste normalizacija nenormalog stanja. Nijednom Izraelcu iz zapadnog Jerusalima ne pada na pamet da uzme taksu i odeve se do Ramale, udaljene dvadesetak kilometara, ili do Betlehema. Zapravo, Izraelci više ni nemaju potrebu to da čine, a ni palestinskih taksija više nema. Palestinci više ne mogu da dođu u zapadni Jerusalim, a pitanje je i da li to uopšte više žele (osim onih sa misijom). Opcije se ukidaju svaki dan, i pitanje je jedino gde će se to uprošćavanje života običnih ljudi zaustaviti. Setite se Jugoslavije: letovi od Beograda do Zadra, Dubrovnika, Sarajeva ili Zagreba su se podrazumevali. Danas su vesti o uspostavljanju avionskih linija za ove gradove na prvim stranama dnevnih novina. Koje li će vesti biti na prvim stranama izraelskih i palestinskih novina posle okupacije?